

Научна критика
Примљен: 3. новембра 2024.
Прихваћен: 9. јануара 2025.
УДК 929.5ОБРЕНОВИЋ(049.32)
821.163.41.09(049.32)

(П)О ДВОРУ ОБРЕНОВИЋА, ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИМ СТАЗАМА

(*Обреновићи и књижевност: зборник радова*, уредници Драгана Вукићевић и Александар Пејчић, Институт за књижевност и уметност, Београд, Народна библиотека „Вук Караџић“, Крагујевац, 2024)

Проистекао из саопштења изнетих на научном скупу, одржаном у Крагујевцу и Београду, од 29. до 31. маја 2023. године, у организацији научног одељења *Српска књижевност и културна самосвест* Института за књижевност и уметност из Београда, те Задужбине „Доситеј Обрадовић“ из Београда, Народне библиотеке „Вук Караџић“ из Крагујевца и Народног музеја Шумадије из Крагујевца, зборник научних радова *Обреновићи и књижевност*, који су уредили Драгана Вукићевић и Александар Пејчић, по иновативности обухваћене тематике и методолошки разностраним а квалитетним и за будуће проучаваоце српске књижевне, културне и политичке историје више него корисним закључцима и интерпретативним димензијама, јединствена је и капитална монографска публикација, која пружа интердисциплинаран (наука о књижевности, наука о језику, историја, историја уметности, музикологија, традуктологија) увид у модусе репрезентација чланова династије Обреновић у обимном корпусу високе и тривијалне литературе, фолклорним жанровима, периодичним публикацијама и историографским списима. Будући да херменеутичким мат(р)ицама захвата широк и многострук жанровски опсег (романи, приповетке, дневници, мемоари, аутобиографије, поезија, драме, преписка, анегдоте, гласине, урбане легенде итд), односно имајући у виду да је сачињен од завидног броја научних радова које потписују истакнути стручњаци и помни проучаваоци културно-историјских и друштвено-политичких прилика 19. века, као поглавито обреновићевске епохе, те литерарних транспозиција, (пре)стилизација и модификација наведене историјске грађе, зборник *Обреновићи и књижевност* указује се као преко потребна публикација за (у)познавање и даље истраживање историјских и стваралачких личности, али и књижевних (уметничких, фикционалних и трансфикционалних) ликова репрезентативнијих (на власти дуже одржаних и по упливу на политички живот земље запаженијих) чланова и чланица владарске династије Обреновић.

Објављен као пето издање едиције *Културни оквири српске књижевности*, зборник научних радова *Обреновићи и књижевност* отварају „Реч уреднице“ и „Реч уредника“, уз које су публиковане „Поздравна реч“ Драгана Хамовића, руководиоца научног одељења *Српска књижевност и културна самосвест* и „Поздравна реч“ Миљана Бјелетића, члана Градског већа за културу Града Крагујевца. У прошлој „Речи уреднице“ јасно су назначени идејна замисао и циљ уређивања ове научне публикације. Наиме, како Драгана Вукићевић истиче, упркос постојању појединачних радова посвећених књижевном стваралаштву на двору и о двору, у досадашњој науци о књижевности недостајали су систематични увиди у одлике и значај двор-

ске књижевности. Стога, књижевноисторијски и естетски разлози за анализу и валоризацију овог корпуса литерарних остварења представљају пионирски подухват у српској књижевној и културној историји. О династији која је владала седамдесет две године изјаснило се двадесет осам стручњака из Београда, Новог Сада, Ниша, Крагујевца и Беча, дајући прилоге разумевању доприноса династије Обреновић развоју српске књижевности, културе, институција културе, али и српске политичке, државне, црквене историје, при чему се у средишту интересовања поред Обреновића као стварних, историјских личности налазе Обреновићи, књижевни јунаци (фикционалне творевине, плодови имагинације стваралаца у распону од 19. до 21. века, у мањој или већој мери верни властитим прототипским облицима). Ослобођена идеолошке једностраности и лишена пристрасности, прича о успону српске државе културноисторијски и књижевноисторијски је корективна и неопходна за исправније и потпуније сагледавање минулих времена и владарских фигура које су их обележиле. „Реч уредника“, пак, детаљно је, прегледно и исцрпно упознавање како са улогом династије Обреновић у културном, просветном и уметничком препороду Србије, тако и са композицијом самог зборника, и научним контекстом у којем се зборник појављује (узорно и часно, не прећуткују се већ се уредно пописују научни скупови који су *Обреновићима и књижевност* претходили а које су уредили историчари – у питању су научни скуп *Династија Обреновић и пројашење Краљевине Србије*, као и симпозијуми *Кнез Михаило Обреновић – владар, личности и дело* и *Кнез Михаило Обреновић – време, животи, дело*), а ово уводно слово Александра Пејчића окончава се изразима захвалности упућеним техничко-организационој подршци и разгранатој сарадничкој мрежи, без којих би обимом импозантна публикација, какву представља зборник *Обреновићи и књижевност*, била незамислива. Указавши на корелацију између књижевне продукције и културног контекста, али и на трансформацију слободарског и устаничког импулса у државотворни и културотворни, Драган Хамовић отворио је научни скуп, док је Миљан Бјелетић вешто пробраним цитатима Р. Самарџића, Т. Карлајла, Х. Л. Борхеса и И. Андрића, у којима су тематизоване историјска истина и значај књижевности, истакао потребу да се расветли мозаик династичких фигура Обреновића, што су адекватне смернице за читање зборника *Обреновићи и књижевност* у целисти.

Научни рад „Обреновићи између похвала и покуда“ Душана Иванића већ сâмим насловом сажима тематска тежишта целокупног зборника. Пишући о односу савременика према представницима династије Обреновић, а помно анализирајући жанровски плурална књижевна остварења (поезију, прозу, драме, мемоаре, анегдоте), Иванић запажа како се стилски регистар фикционалне и документарне портретизације Обреновића кретао у распону који чине два диспаратна пола – пол глорификације, митизације, чак и деификације, односно пол покуде, детронизације, унижења, сатиричног и(ли) карикатуралног представљања кнезова и краљева ове династије. Однос према владарима формирале су актуелне политичке прилике и њихова интерпретација (доживљај у тренутку одигравања и тумачења), карактер и потези владара, одлуке и избори донети како у јавној сфери тако и у домену приватног живота, што се све рефлектује на начин конципирања литерарних дела чији су протагонисти (неретко главни јунаци, носиоци фабуле и драмског заплета)

управо Обреновићи. У раду „Групни портрет династије са народом (Обреновићи у описима Слободана Јовановића)“ служећи се Вајтовим и Анкерсмитовим поставкама, а имајући на уму метод Вуковог и Плутарховог обликовања „жителија поједини људи“ у којима пресудне бивају „млоге ситнице, које се у историју не могу пометати, а опет јој велику светлост дају“, један од уредника зборника *Књижевности и култура у чијању Слободана Јовановића*, Драган Хамовић, анализира Јовановићев метод *виђења изблиза* чланова династије Обреновић, док присуство анегдота и раскривање личнијих особина истакнутих појединаца прераста у поступак њихове живописне карактеризације, чиме се доспева до тумачења саодноса стилских и тематских одлика узбудљиве Јовановићеве историографске прозе. На увиде и закључке Д. Иванића надовезује се истраживање Тамаре Љујић, која такође издваја два опозитна и оштро супротстављена модуса литерарне стилизације личности из династије Обреновић, садржана у *лорификацији* и *деградацији*, при чему ауторка врши поделу дела на она која су написали савременици Обреновића и она написана у 20. веку, односно на апологетско-удворички и критичко-сатирички конципирана остварења.

Поред сагледавања лика кнеза Милоша у књижевности, ликовној уметности и на филму, те анализе романа *Востаније* и *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић у раду „Вођи српске револуције у књижености и уметности“ Радоша Љушића, кнезу Милошу посвећени су и радови Александра Милановића и Татјане Јовићевић. Минуциозна лингвостилистичка анализа у научном раду „Језичко-стилске карактеристике беседа и слова кнеза Милоша Обреновића“ А. Милановића доприноси сагледвању непревреле језичке ситуације у Срба у првим деценијама 19. века, као што се кроз поређење Милошеве прве (доминантно славеносрпске), и последње беседе, изговорене 10. септембра 1859. године (у којој славенизама готово да нема) предочавају размере Вукове победе из 1847. године и тенденције развоја српског језика. Анализирана слова и беседе, упркос томе што по ауторству нису искључиво кнежеви текстови (помоћ Димитрија Давидовића и других учених људи око кнеза овде је несумњива) пружају грађу за упознавање Милошеве језичке личности, овековечене у наведеним текстовима. У научном раду Т. Јовићевић детаљно је интерпретиран аутобиографско-мемоарски спис *Жизниописанија моја* Нићифора Нинковића у којем се врши отклон од фикционализације Милошевог лика а приступа се савесном бележењу личних сведочења. У овој „стварносној прози“, како је ауторка именује, тј. у спису који претендује на веродостојност и аутентичност записаног, дато је лично сведочанство о осиноности и бескрупулозности кнеза Милоша, начинима кажњавања подређених, иживљавањима, мучењима, батинањима и затварањима (којима је Нинковић са супругом био изложен), тако да се посебна пажња посвећује афективном односу Нинковића према кнезу Милошу, поступку егзистенцијалног огољавања, документарном и документованом *описанију* трауматичних и тешких животних искустава узрокованих Милошевом неограниченом влашћу и примитивношћу његовог карактера.

Историчар Данко Леовац на основу обимног корпуса периодике и епистоларне грађе расветљава лик кнеза Михаила Обреновића као љубитеља уметности, углађеног ствараоца и великог мецене. У раду „Кнез Михаил међу песницима сво-

га доба“ Марија Слобода интерпретира лирско стваралаштво Михаила Обреновића (песме „Светски путник“, „Молитва кнеза српског Михаила на брегу морском“, „Што се боре мисли моје“), у контексту разумевања питања ауторства, рукописа, сачуваних верзија песама и личности којима су песме посвећене (уз отклањање недоумица и погрешних тумачења, наталожених временом и непоузданим анализама претходника), дајући, уједно, преглед утицаја лирике Михаила Обреновића на потоње ствараоце, те његовог покровитељског, меценатског рада (Б. Радичевић, Ђ. Даничић), али узимајући у обзир и лик кнеза Михаила у сатиричној лирици Ј. Ј. Змаја насталој после кнежевог идејног разилажења са програмом Уједињене омладине српске, да би Михаилов лик употпунила песмама насталим након његовог убиства (М. Бан, Ђ. Јакшић, Л. Костић). С друге стране, у обимном и систематичном раду „Јавна и приватна личност Михаила Обреновића у романескној пројекцији Душана Баранина“ Горана Максимовића дато је исцрпно тумачење Бараниновог романа *Кнез Михаило* (1966), уз врло прецизан и функционалан (п)опис друштвено-историјских и политичких прилика у време прве и друге владе Михаила Обреновића (како оних које се односе на спољну политику и релације са Турском, Француском, Аустријом, Мађарском, Пруском и Русијом, тако и оне везане за унутарњеполитичке релације кнеза Михаила са И. Гарашанином, Ј. Ристићем, М. Блазнавцем), док је херменеутичко тежиште рада засновано на испитивању жанровских одлика овог остварења (историјски, политички, психолошки роман), као што се конфронтација кнежеве приватне и јавне личности испољава у приказу дипломатских подвига с једне, и љубавних веза (са париском проститутком Терезом, Маријом Беркхауз, Вилхелмином Штајн, Јулијом Хуњади и Катарином Константиновић) с друге стране. Заседан књижевноисторијски сегмент рада представља указивање на Баранинову тематизацију трагичног окончања живота самоубиством песника Дамјана Павловића, чију је поезију 2022. године приредио Станиша Војиновић. Конституисање уметничког/књижевног лика Михаила Обреновића у роману *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић, у раду Снежане Милосављевић Милић, прати се кроз анализу поступака приповедања, жанровских и морфолошких облика, наративних перспектива и портретних жижа (поетичких и метапоетичких оквира). Служећи се поставкама посткласичне и когнитивне наратологије, теорије могућих светова (транссветовних идентитета), савремене теорије књижевног лика, репрезентологије, „теорије језичке личности“, као и амбијенталне (атмосферичке) поетике (посебно у контексту тумачења сказа В. Виноградова и Б. Ејхенбаума), ауторка пружа одговоре на питање „ко је био Светланин Михаило Обреновић“, дајући вишеслојну и динамичну слику транссветовног и наративног идентитета српског кнеза као фикционалног јунака.

Од описа дворског живота, дворских простора и церемонијала у време краља Милана из путописа и романа савременика (М. Рашића, В. Ђорђевића и П. Тодоровића) у раду Снежане Цветковић, преко сноликих екфраза као политички ангажованог уметничког израза у раду Игора Борозана или испитивања фактографске утемељености остварења В. Ђорђевића у раду Сузане Рајић, доспева се до анализе ауторепрезентација краљице Наталије у мемоарима *Моје усјомене* у раду Ане Козић. Ауторка суверено тумачи литерарне вредности мемоара краљице Наталије,

изградњу краљичине слике о себи, о свом браку, мајчинству и целокупном систему вредности, као што у интимним односима са де Тозеом изналази противаргумент тврдњи о хладном срцу и(ли) лезбејским склоностима ове владарке.

Инвентивним, упечатљивим, метафоричким насловом рада „На шаховском пољу приче – потез краљицом“, запазивши како се фигура краљице јавља у многим играма (у картама или шаху), те како она на шаховској табли има моћ кретања у свим правцима, при чему увек постоји рука која повлачи потез, Драгана Вукићевић исцртава интригантну аналогију, према којој у жанровској полифонији наративних текстова од руке приповедача која повлачи потез зависе карактеризација и модус „упричавања“ лика краљице Драге. Тако, тумачећи интимну преписку Александра и Драге („кад краљ повлачи потез“), размењену у периоду од 1897. до 1900. године, а похрањену у Државном архиву Србије, као прворазредно еротолошко штиво, ауторка издваја *хибридну фијуру краљице која је деба жена*, посвећујући пажњу изолованости заљубљеног пара, уроњеног у ауру еротизованог језика, у којем доминирају тепање, љубавне метафоре, еротска инфантилизација и хаптичка фокализација. За разлику од страсти, која одређује потезе краља, емпатија, страдалаштво, жеља за изношењем породичне истине и побијањем оптужби одређују потезе краљичиних сестара (Ане Милићевић Луњевице и Христине Петровић Луњевице), које у мемоарској прози и мелодрамском регистру формирају *хибридну фијуру краљице-сйрадалнице*, истичући њене врлине, попут побожности и преданости молитвама. С друге стране, „кад завереници повлаче потез“ Драга се слика у негативним тоновима (као демонско биће, краљев зао дух, опасна манипуланткиња), да би у новим жанровским перспективизацијама (које чине разговори с мртвима) краљичина моћ наново била демонизована (Тодоровић, Ђорђевић, Мијатовић), повезана са предсказањима судбине, пророчанским сновима и знамењима, а сви наведени модели упричавања, коначно, творе дијалошки, полифони и полиперспективан Драгин књижевни лик. С друге стране, у раду о псеудоисторијском роману *Љубавне аваншуре краљице Драге и несрећна судбина краља Александра* непознатог аутора, објављеног у Стокохолму 1903/04. године, Весна Матовић истражује употребу историјске грађе и њену фикционализацију у складу са жанровским начелима тривијалног романа. Сарадњу Драге Машин у листу *Домаћица*, гласилу Београдског женског друштва, у периоду од 1889. до 1892. године, расветлила је Зорица Хацић Радовић. Откривање до сад непознате Драгине приче „Њен анђео“ може се одредити као незанемарљив научни допринос зборника *Обреновићи и књижевност*. Предочивши буран породични живот Д. Машин, дајући податке о образовању и познавању језика (пре свега француског) будуће краљице, те приказујући мотивацију за преводилачки и књижеви рад ове списатељице, односно њен покровитељски однос према књижевницима и листу *Домаћица*, З. Хацић Радовић расветлила је културноисторијски рељеф епохе на прелазу векова, те улогу владарки у књижевним и друштвеним, јавним догађајима. У научном раду „Краљица Драга и француска књижевност“ Нађа Ђурић протумачила је преводилачке страгеије Драге Машин и допринос који је ова краљица дала у токовима генезе српско-француских књижевних веза. Помном анализом одлика превода романа *Полицајка „Мачје око“* француског писца Гзавијеа де Монтепена, публикованог у листу

Уставности 1884. и 1885. године (у монографском облику приређеног 2016. године у издању СКЗ-а, залагањем Драгана Лакићевића), те поређењем са недатираним хрватским преводом и буквалним семантичким преносом текста изворника, Ђурићева је издвојила изузетно добро познавање француског језика Драге Машин, уметност у изналагању суптилних значењских нијанси и вођење рачуна о детаљима, атмосфери дела, Монтепеновом стилу али и хоризонту очекивања, сазнајном регистру и друштвеним нормама читалачке публике којој је превод намењен. Убиства појединих представника династије Обреновић била су повод за испитивање односа између историјске истине и књижевне имажинације, у раду „Обреновићи и магбетовско“ Дејана Вукелића.

Чланови династије Обреновић привукли су пажњу драмских писаца, како у 19. тако и у 20. и 21. веку, што илуструју радови Радомира Путника, Александра Пејчића, Ане Живковић и Милорада Стокина. Насилну смрт и варијететне односе према убијеном кнезу Михаилу протумачио је Р. Путник, у научном раду „Смрт кнеза Михаила Обреновића у српској драми“. Захвативши завидан временски период, од 1869. године (и драме *Посмртна слава кнеза Михаила Ђорђа Малетића*) до 2023. године (и драме *Књаз Миодрага Илића*), Путник прегледно и систематично пише о жанровским моделима и начинима карактеризације главног јунака поменутих драма, сведочећи о генези драмског дискурса и измени друштвено-политичких прилика у Србији, али и о променама у конципирању кнежевог лика, које су предоређивали поводи настанка ових дела, конвенције књижевне и сценске уметности, намере аутора и индивидуалнопоетичке карактеристике. Научни рад „Од драмског до комичког јунака: књаз Милош на позорници“ Александра Пејчића доноси изузетно важно и подробно аргументовано разлучивање драма деветнаестог века, које су театрализовале Милоша као мудрог и довитљивог јунака и хероја-ослободиоца спрам двадесетовековне драмске продукције у којој је Милош дочаран као осциони господар који злоставља народ и најближе окружење, при чему је оваква измена визууре условљена употребом другачијих историјских изворника и поетичким трансформацијама. Такође, битно је Пејчићево запажање како су у оба столећа драме користиле анегдотске обрасце у моделовању кнежевог лика, с том разликом што су се драматичари 19. века окретали ратничко-патријархалним анегдотама лишеним хумористичке перспективизације, док у 20. веку доминирају на хумору засноване анегдоте из свакодневног живота, које битно другачије усмеравају карактеризацију кнежевог лика. Родоначелнику династије Обреновић као драмском јунаку у 19. веку посвећен је научни рад Ане Живковић, а индикативно је да и ова ауторка запажа амбивалентност у поступцима карактеризације кнеза Милоша, будући да је дотични јунак „у историјској драми представљен као идеални ратник и херој, попут кнеза Лазара или Милоша Обилића, док у трагичком жанру бива опредељен обележјима негативног јунака“, све време сагледавајући Милоша у односу према Богу, судбини, Милошу Обилићу, Вуку Бранковићу, Србима (истомишљеницима и политичким противницима), Турцима (побратимима и непријатељима), Карађорђу и супрузи Љубици. Национални и уметнички значај театра, изградња зграде Народног позоришта у Београду, културни живот и улога позоришних представа у величању владара и промовисању пожељних политичких идејних образаца пред-

мет су истраживања М. Стокина.

Немања Радуловић, пак, даје фолклористичку анализу усменог наративног жанра какав представљају гласине, а приметно је да се кохерентност протумачене скупине текстова огледа у тематским доминантама, попут љубави и фатализма (судбинске предодређености смрти/убиства владара), нумеролошке еквиваленције (двадесет девети дан у месецу као датум рођења или убиства многих владара из династије Обреновић), те ослањања на пророчанства, предзнаке, снове, технику синхронизитета и сл. У фокусу анализе Н. Радуловића налазе се убиства Обреновића, нарочито наговештаји овог чина („небески знаци“: појава два месеца, помрачење Сунца, две звезде попут Данице; неуобичајено понашање жиотиња; сузе на икони Богородице у раковичком манастиру), при чему се анализира претежно мемоарска проза (*Успомене* Делфе Иванић) или приповетке („Један сан“, „У Топчидеру“) Душана Николајевића. Радуловић истиче и везаност Обреновића за пророчице, видовњак(ињ)е и праксу гледања у длан, искоришћену као мотив у романима *Бездно* С. Велмар-Јанковић и *Трајична љубав краљице Драге* Д. Недељковића Рочкомана, као што у помињању „роспијске траве“ и поверењу краљице Драге у враџбине аутор препознаје „сведочанство колико је и у највишем слоју тадашњег српског друштва била жива традиционална фолклорна магија.“ Лику краљице Драге као немило-срдне и бахате скоројевићке доприносиле су гласине како се она свакодневно купа у млеку које после шаље београдском сиротишту, што је као мотив употребљено у поменутом роману Недељковића Рочкомана, као и у *Глухом добу* Матића и Вуча, док гледање у длан краљици Наталији од стране француског посланика и закључак како она „не воли мушку љубав“ подупире гласине о лезбејским склоностима ове владарке, о чему отворено пише Л. Костић. На везу предсказања и гласина о смрти Драге и Александра, Радуловић указује као на модел повезивања гласина и *сџири-џиизма*, нпр. у случају Ч. Мијатовића, који је известио како је медијум предсказао наречено убиство (француски научник и пионир парапсихологије Шарл Рише тврдио је како је у ноћи преврата био на сеанси где је добио поруку која је прочитана као „Панто, смрт прети породици“ да би после сазнао да је то име краљичиног оца), као што се у *хијнози* препознаје модус модернизовања жанровског обрасца гласина (о Артемизи као руској шпијунки која хипнозом држи под влашћу краља Милана сведочи Ч. Мијатовић, као што се Драгина власт над краљем Александром, код В. Ђорђевића, објашњава хипнозом). Сензационалистичком извештавању о српском двору у аустријској штампи пажњу је посветила историчарка Гордана Илић Марковић, тумачећи хумореске, фељтоне и романи публиковане у периоду од 1903. до 1916. године, уз детаљан осврт на бечки фељтонски роман *Драја, демон куће Обреновића*, док политичка поезија и полемика вођена између присталица уставобранитеља (Сима Милутиновић) и присталица Обреновића (Георгије/Ђорђе Гроздановић и Татомир Миловук), бива предмет детаљне анализе интригантног рада Станише Војиновића.

Коначно, музиколошким студијама, које потписују Наташа Марјановић и Маријана Кокановић Марковић, предочена су питања присуства, улоге и значаја музике на двору Обреновића, оживљене су слике конкретних музичких догађаја (њихових актера, садржаја и рецепције), расветљена је инструментализација му-

зичких пракси, тј. њихова употреба у домену владарске репрезентације, као што је указано на музичко образовање Анке Обреновић (ћерке Јеврема и Томаније Обреновић), али и њена салонска „унтерхалтовања“ са истакнутим интелектуалцима, уметницима и дипломатама, те на удео музике у таквим видовима интеракција.

Имајући у виду опсег интерпретиране грађе, њену жанровску мноштеност и генолошком обиљу саобразне многоструке видове моделовања књижевних ликова чланова и чланица династије Обреновић, у дијахронијском луку од 19. до 21. века, узимајући у обзир херменеутичке домете добројаних научних радова, вредне књижевнотеоријске увиде и књижевноисторијска открића, зборник *Обреновићи и књижевност*, јединствен по концепцији, замисли и реализацији, указује се као изузетно квалитетно, несвакидашње предано, многогласно и полиперспективно истраживање задате тематике, пионирски подухват који је успешно испунио циљ помног изучавања једног сегмента дворске књижевности у Срба, уједно и најадекватнија најава предстојећег зборника *Карађорђевићи и књижевност*, на чијој припреми уредница Драгана Вукићевић увелико ради.

Милица В. Ђуковић¹

Институт за књижевност и уметност

Београд

<https://orcid.org/0000-0001-9919-392X>

¹ tiskicvet38@gmail.com